

АНОТАЦІЯ

Актуальність теми. З ростом глобалізації світового господарства зростають і негативні зміни в географічній оболонці Землі, зокрема: потепління клімату, деградація ґрунтів і земель, руйнація екосистем і зменшення біорізноманіття, зростання забруднення води, ґрунтів і повітря, природні лиха та катастрофи, що викликані діяльністю людини [11, 13].

Завдяки цим змінам намітилося зрушення в пріоритетах мандрівників. Замість далеких країн та жаркого сонця все частіше перевага віддається тінистим лісам, а замість міських громад – поселенням традиційних народностей. Це примушує говорити про феномен так званого екологічного туризму [11, 33]. Екологічний туризм в природоохоронних територіях набуває дедалі більшого поширення у сучасному світі, в тому числі в Україні. Причому, темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів [3, 9, 24].

Велике місто і одвічний природний ландшафт – дві рівноцінні протилежності (перша представлена комплексом міського урбанізованого ландшафту; друга – являє собою природні заповідники, які повинні бути відкриті лише для наукових досліджень та короткотермінових екскурсій), які не повинні заважати одна одній. Для цього їх необхідно розвести якомога далі, розташувавши між ними інші землі (заміські парки, зони сільського господарства, пасовиська, мисливські угіддя тощо). Ця теорія стала відповіддю на потреби гармонійного співіснування людини і біосфери в умовах наростання процесу урбанізації.

Екологічний туризм тісно пов'язаний з територіями та об'єктами природно-заповідного фонду (ПЗФ). Основними функціями природоохоронних територій є: підтримка чи розширення зони природного існування певних видів; підтримка чи покращення поширення, міграції та/або генетичного обміну певних видів; відновлення якості ареалів існування;

захист видів, які знаходяться під загрозою зникнення, уразливих, ключових чи комплексних видів; підтримка чи покращення гідрологічних функцій; підтримка чи покращення екологічної якості; контроль ерозії; захист цінних ландшафтних форм; підтримка біоценозу на територіях, забруднених радіацією; та забезпечення взаємозв'язку з сусідніми транскордонними територіями [30].

Мета і задачі дослідження. Метою роботи було дати оцінку сучасного стану та потенційних можливостей розвитку пізнавального та екологічного туризму На територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісгоспу.

Об'єкт дослідження: процес розвитку екологічного туризму як пріоритетного напрямку рекреаційної діяльності.

Предмет дослідження: сукупність теоретико-методологічних та прикладних напрямів розвитку екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісництва.

Практичне значення одержаних результатів. На основі проведених досліджень розроблено маршрути пізнавального та екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісгоспу.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	
РОЗДІЛ 1. Екологічний туризм як пріоритетний напрямок в розвитку туристичної сфери.....	
1.1 Стан розвитку та світовий досвід екологічного туризму.....	
1.2 Зародження та історія розвитку природознавчого туризму в Україні.....	
1.3 Сучасний стан еколого-туристичної діяльності.....	
РОЗДІЛ 2. МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	
2.1 Характеристика місця та умов виконання роботи.....	
2.2 Екологічна цінність використання лісових масивів.....	
РОЗДІЛ 3. РЕЗУЛЬТАТИ ВЛАСНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ.....	
3.1 Аналіз екоресурсів Балаклійського держлісгоспу.....	
3.2 Підходи до розроблення еколого-пізнавальних маршрутів.....	
3.3 Техніка безпеки в пізнавальному та екологічному туризмі під час проходження маршрутів.....	
3.4 Розрахунок вартості екологічних та пізнавальних туристичних маршрутів.....	
ВИСНОВКИ І РЕКОМЕНДАЦІЇ.....	
Анотація	
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	
ДОДАТКИ.....	

ВСТУП

ВСТУП

З ростом глобалізації світового господарства зростають і негативні зміни в географічній оболонці Землі, зокрема: потепління клімату, деградація ґрунтів і земель, руйнація екосистем і зменшення біорізноманіття, зростання забруднення води, ґрунтів і повітря, природні лиха та катастрофи, що викликані діяльністю людини [11, 13].

Завдяки цим змінам намітилося зрушення в пріоритетах мандрівників. Замість далеких країн та жаркого сонця все частіше перевага віддається тінистим лісам, а замість міських громад – поселенням традиційних народностей. Це примушує говорити про феномен так званого екологічного туризму [11, 33]. Екологічний туризм в природоохоронних територіях набуває дедалі більшого поширення у сучасному світі, в тому числі в Україні. Причому, темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів [3, 9, 24].

Велике місто і одвічний природний ландшафт – дві рівноцінні протилежності (перша представлена комплексом міського урбанізованого ландшафту; друга – являє собою природні заповідники, які повинні бути відкриті лише для наукових досліджень та короткотермінових екскурсій), які не повинні заважати одна одній. Для цього їх необхідно розвести якомога далі, розташувавши між ними інші землі (заміські парки, зони сільського господарства, пасовиська, мисливські угіддя тощо). Ця теорія стала відповіддю на потреби гармонійного співіснування людини і біосфери в умовах наростання процесу урбанізації [67].

Екологічний туризм тісно пов'язаний з територіями та об'єктами природно-заповідного фонду (ПЗФ). За результатами даних обліку територій та об'єктів природно-заповідного фонду, поданих органами виконавчої влади на місцевому рівні, що забезпечують реалізацію державної політики у сфері

охорони навколишнього природного середовища, станом на 01.01.2020 природно-заповідний фонд України має в своєму складі 8512 території та об'єктів загальною площею 4,418 млн. га в межах території України (фактична площа 4,085 млн. га) та 402500,0 га в межах акваторії Чорного моря.

Основними функціями природоохоронних територій є: підтримка чи розширення зони природного існування певних видів; підтримка чи покращення поширення, міграції та/або генетичного обміну певних видів; відновлення якості ареалів існування; захист видів, які знаходяться під загрозою зникнення, уразливих, ключових чи комплексних видів; підтримка чи покращення гідрологічних функцій; підтримка чи покращення екологічної якості; контроль ерозії; захист цінних ландшафтних форм; підтримка біоценозу на територіях, забруднених радіацією; та забезпечення взаємозв'язку з сусідніми транскордонними територіями [30].

За даними ВТО, туризм в природоохоронних територіях входив у п'ятірку основних стратегічних напрямлень розвитку туризму на період до 2020 р. Розвиток екологічного туризму тісно пов'язаний із історією виділення територій, особливо привабливих з естетичної і рекреаційної точки зору, з розробкою нормативів їх використання і охорони. Тому, необхідними та своєчасними є пошук нового науково-методичного забезпечення розвитку пізнавального та екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ.

Наукова проблематика розвитку екологічного туризму як перспективного виду рекреаційної діяльності висвітлюється у працях вітчизняних і зарубіжних учених, таких як: Є. Арсенєвої, О. Бейдика, В. Гетьмана, В. Єрмаченка, О. Зими, А. Кускова, О. Любіцевої, С. Мельниченка, Л. Оболенцевої, Я. Олійника, В. Петранівського, І. Русева, М. Рутинського, Т. Сергєєвої, В. Храбовченко.

Викладене вище обґрунтовує актуальність обраної теми кваліфікаційної роботи, визначає її цільову спрямованість та логіко-структурну будову.

Мета і задачі дослідження. Метою роботи було дати оцінку сучасного стану та потенційних можливостей розвитку пізнавального та екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісгоспу.

Для досягнення мети була необхідність комплексного вирішення наступних **задач**:

- проаналізувати стан розвитку та світовий досвід екологічного туризму;
- визначити його особливості для України в умовах сьогодення;
- вивчити можливість екологічного туризму в межах Балаклійського лісгоспу;
- розробити науково-методичне забезпечення можливості розвитку пізнавального та екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісгоспу.

Об'єкт дослідження: процес розвитку екологічного туризму як пріоритетного напрямку рекреаційної діяльності.

Предмет дослідження: сукупність теоретико-методологічних та прикладних напрямів розвитку екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісництва.

Методи дослідження: польовий, аналітичний, картографічний, статистичні методи досліджень, розрахунково-конструктивний метод економічного аналізу.

Наукова новизна одержаних результатів. Отримано нові дані щодо розташування екологічно цікавих об'єктів ПЗФ Балаклійського лісгоспу; вивчена можливість проведення еколого-просвітницької роботи на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісгоспу.

Практичне значення одержаних результатів. На основі проведених досліджень розроблено маршрути пізнавального та екологічного туризму на територіях та об'єктах ПЗФ Балаклійського лісгоспу

РОЗДІЛ І. ЕКОЛОГІЧНИЙ ТУРИЗМ ЯК ПРІОРИТЕТНИЙ НАПРЯМОК В РОЗВИТКУ ТУРИСТИЧНОЇ СФЕРИ

1.1 Стан розвитку та світовий досвід екологічного туризму

Люди, що проживають у великих індустріальних містах усе далі відходять від природи. Незмінними супутниками проживання в великих містах є ізолюваність людини, почуття самотності, надмірні навантаження на нервову систему, стреси що породжують постійне психологічне напруження. У городян з'являється природне і цілком зрозуміле бажання виїхати на природу, щоб у спілкуванні з нею позбутися навантажень на нервову систему, що накопичилися в умовах міського проживання, подихати свіжим повітрям, помилуватися природними краєвидами. У цьому городянам може допомогти екотуризм [22, 28].

Екотуризм – це форма подорожі, сприятлива для навколишнього середовища. Вона відбувається на територіях, що мають природничу цінність. Екотуризм спрямований на охорону природного й культурного середовища регіонів, які відвідуються туристами. Він передбачає, що учасниками цих подорожей є люди з високою екологічною свідомістю. Екологічний туризм поєднує в собі елементи усвідомленого позитивного ставлення до довкілля, а не тільки його використання, нехай навіть в активних формах.

Зрозуміло, що екотуризм виник значно раніше за 80-ті роки ХХ ст. Певною мірою розвиток екотуризму пов'язаний в часі з розвитком екології. Хоча цей науковий напрям існує понад століття, особливого розвитку він набув з другої половини ХХ ст., коли стрімкий розвиток матеріального виробництва призвів до помітних негативних змін у природному середовищі.

Консультативна рада Канади з навколишнього середовища (*Canadian Environmental Advisory Council*) запропонувала своє визначення екотуризму. Воно конкретно підсумовує сучасні погляди і підходи до явищ, а також широко використовується екотуристськими організаціями. «Екотуризм – вид

туризму, пов'язаний з пізнанням природи і дає внесок в збереження екосистем при пошані інтересів місцевого населення» [45].

Наприклад, іспанський експерт Монтанер Х. Монтехано трактує зелений туризм як «діяльність, яка проходить у контакті з природою, життям в таборах або селищах Ця діяльність зв'язана з сільськогосподарськими роботами, знайомством з життям невеликих селищ, пішими екскурсіями, вивченням флори і фауни, заняттями річковим спортом і інше».

За час, що минув після виникнення екотуризму, виділилися його різновиди. Найпоширеніший – рекреаційний екотуризм, тобто туризм, в якому найголовнішим є відпочинок на природі. Наступний різновид – пізнавальний екотуризм. Сама його назва вказує на головну мету – пізнання природи. Тут, зокрема, можна виділити орнітологічний туризм. Відмінним і найменш масовим є науковий екотуризм, а саме участь туристів у наукових експедиціях, організованих з метою дослідження природи. В останньому разі це не лише споглядання, а й посильна добровільна допомога.

Екотуризм можна поділити на внутрішній і міжнародний, на організований і неорганізований. Міжнародний екотуризм звичайно організований, у внутрішньому домінує неорганізований. Останній, хоч і дає більше свободи, але має той недолік, що багато чого залишається поза увагою туристів. Крім того, у ньому є ще одна вада це порівняно невелика природо-охоронна складова. Досить часто неорганізовані туристи залишають після себе сміття, витоптану траву, зламані гілки дерев і залишки вогнищ. Умовно в екотуризмі також виділяють подорожі в незайману природу (це властиво для великих країн з порівняно незайманими територіями) і подорожі до місць, де природа перебуває під охороною, зокрема в національні природні парки.

Зазначимо, що складова «логос» у понятті «екологічний туризм» вказує на наявність у ньому наукового змісту. Отже, правильніше вважати, що йдеться про пізнавальну складову. Популяризація екотуризму має за мету привернути увагу людства до проблем пов'язаних з охороною природи. Але

цей відносно молодий вид діяльності, в процесі стрімкого розвитку набув нових забарвлень та швидко перетворився у самостійний вид бізнесу [43].

Узагальнюючі всі розглянуті варіанти, можна виділити три основні компоненти екотуризму:

- «пізнання природи», тобто подорож припускає наявність елементів вивчення природи, отримання туристами нових знань, навичок;
- «збереження екосистем» має на увазі не тільки відповідна поведінка групи на маршруті, але і участь туристів, туроператорів в програмах, заходах щодо захисту навколишнього середовища;
- «пошана інтересів місцевих жителів» – не тільки дотримання місцевих законів і звичаїв, але і внесок туризму в соціально – економічний розвиток туристських дестинацій.

На нашу думку, вдалим є трактування екотуризму, запропоноване групою фахівців з туризму «У основі екотуризму лежить турбота про навколишнє середовище. На перший план виходить організація поїздок з обмеженим числом учасників в природні зони з можливими відвіданням місць, що представляють культурний інтерес з метою реалізації різних проектів охорони і раціонального використання природних ресурсів [69, 71]. Їх визначення майже співпадає з визначенням TIES. Отже до сьогодні існує багато різноманітних визначень екотуризму.

Узагальнивши їх, можна сформулювати таке: екотуризм – це туризм у місця з відносно незайманою природою, до цінних у природному відношенні об'єктів з метою отримання задоволення від перебування на природі, розширення знань про неї та оздоровлення.

Екологічний туризм здійснюють у двох основних напрямках: відвідування мало змінених природних територій та туризм, спрямований на відвідування, «поряд із мало зміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури» [58].

До екологічного зазвичай також відносять наступні види туризму:

- природно-пізнавальний, коли основною метою відпочинку є

відвідування унікальних, гарних і цікавих природних об'єктів, спостереження за флорою і фауною;

- активний туризм – подорожі на транспорті, рухоме мускульною силою, в тому числі пішки, а також на лижах, велосипедах, байдарках, конях ін.;

- сільський туризм – відпочинок в сільській місцевості;

- споживчий туризм: отримання «дарів природи» не для продажу – збір грибів та ягід, рибалку і полювання;

- пікніковий туризм – наприклад відпочинок на березі водойми з метою купуватися, позагоряти, а заодно і погуляти по лісі, порибалити, пограти у волейбол та ін.

Екотуризм став предметом багатьох важливих офіційних міжнародних декларацій: Берлінська декларація з біологічного різноманіття і стійкого туризму (1997 р.), Квебекська декларація з екотуризму (2002 р.). Наприклад, в Квебекській декларації вказується ряд критеріїв, яким повинен відповідати екотуристичний продукт. Це політична і фінансова підтримка захисту навколишнього середовища, визнання і повага до прав місцевих і корінних громад, а також культурна і природоохоронна освіта туристів. Ці документи розкривають екологічну, економічну та соціальну складову сталого розвитку екотуризму [82].

1.2 Зародження та історія розвитку природознавчого туризму в Україні

Історичний розвиток природознавчого туризму України достатньо складно проаналізувати, оскільки довгий час наша країна існувала як окремі землі в складі інших держав.

На початку XIX ст. починають активно виникати наукові товариства суспільних і природознавчих наук. Починається розвиток природознавчого туризму – з організації пізнавальних наукових екскурсій – геологічних, ботанічних, зоологічних, археологічних. У другій половині XIX ст. до

організація походів і екскурсій долучаються не тільки навчальні заклади, а громадські та релігійні організації та окремі особистості – ентузіасти, діячі науки та культури.

У 1880 р. у Карпатах, а саме біля селища Ворохта було обладнано першу на території сучасної України екологічну стежку. За кілька років в Українських Карпатах почали встановлювати покажчики для руху туристів. У 80-х роках XIX ст. виник «Гурток шанувальників природи, гірського спорту і Кримських гір» в Ялті. В останні роки XIX ст. у Криму було прокладено першу екологічну стежку, названу на честь лікаря та пропагандиста туризму Ф.Т. Штангеева. Штангеевська стежка розташована біля Ялти, точніше – біля водоспаду Учан-Су. Згодом було організовано Боткінську стежку [83,84].

Наприкінці XIX – на початку XX ст. по всій Україні виникають екскурсійні бюро при навчальних округах, освітніх, наукових та педагогічних закладах.

До кінця 30-х рр. самодіяльний туризм набув популярності і став широкомасштабним. Значна частина туристських подорожей у той час мала елементи екологічних турів. Це були короточасні турпоїздки «вихідного дня», невеликими групами відпочиваючих в місцевості, розташовані в безпосередній близькості від великих міст, або багатоденні подорожі по території країни [82]. Туристи, які брали участь у тривалих походах, не тільки знайомилися з мальовничою природою, а й вели просвітницьку роботу серед сільського населення у віддалених від промислових центрів місцевостях, допомагали в збиранні врожаю. Самодіяльні туристські групи освоювали нові маршрути, активно брали участь у науково-дослідницькій діяльності з пошуку корисних копалин, лікарських рослин, вивчали особливості поширення та поведінки диких тварин, збирали ентомологічні та ботанічні колекції. У 1970–1985 рр. був розквіт самодіяльного туризму, щорічно в походах по рідному краю, в маршрутах вихідного дня, екскурсіях брали участь мільйони людей різного віку. У цей період з'явилися нові

форми активного туризму: маршрути для батьків з дітьми, автотуристів, кінні, човнові, комбіновані турпоходи. Саме у 80-х роках минулого століття значного поширення набули туристичні клуби, секції та гуртки. Найчастіше їх створювали при навчальних закладах і промислових підприємствах. Їх чисельність в Україні сягала кількох тисяч [82]. Деякі з них працюють і нині.

1.3 Сучасний стан еколого-туристичної діяльності України

Зростання рівня міжнародної конкуренції та економічні спади, швидка зміна технологій, ризиків бізнес середовища, що в поєднанні з нестабільністю національної економіки визначають необхідність оперативних дій, спрямованих на мобілізацію та реалізацію ефективного потенціалу економічного розвитку країни [86]. Одним із потенціальних джерел цієї мобілізації в Україні є туризм. Саме тому формування стратегії розвитку туристичних ресурсів на рівні регіонів країни є актуальним і затребуваними. Свідченням цьому є внесок туризму в економіку за напрямками: створення національного доходу, платіжний баланс, податкові надходження, зростання кількості робочих місць, регіональний розвиток. Наявний сьогодні рівень використання туристичних ресурсів є недостатнім та гальмує розвиток туристичної сфери регіонів України [37].

Найпоширеніша сьогодні різновидність екотуризму в Україні – агротуризм або, як його ще іноді називають, сільський туризм. Село з його тишею, життям з близькістю до природи завжди надавало терапевтичну дію городянам. Концепція агротуризму проста: ділячи дах з господарями, туристи залучаються до традиційного сільського побуту: приймають участь в повсякденних селянських роботах, обробляють землю, допомагають з нескладним ремонтом, збирають яблука і виноград, стрижуть овець і доять корів. І при цьому насолоджуються красотою природи, співом птахів, верховою їздою, велосипедними прогулянками, полюванням і рибалкою, а потім утамовують голод свіжими натуральними продуктами – плодами своїх рук [47]. Популярності сільського туризму сприяють найрізноманітніші

фактори. По-перше, багатьох привертає дешевизна таких поїздок, по друге – це сімейний відпочинок. Основні постояльці фермерських садиб – батьки з дітьми.

Вперше про агротуризм як про новий вигляд відпочинку в Україні заговорили в 1996 році, коли група однодумців з Ужгороду, Києва, Сімферополя і Берегового звернулася в Мінюст з проханням зареєструвати статут Союзу сприяння розвитку сільського зеленого туризму [47]. Форвардами в розвитку даного виду туризму в Україні по праву є Львівська (Росточье), Івано-франківська (Косовський, Надворнянський, Калушський, Рогатінський райони), Полтавська (Міхайлівка, Діканька) і, звичайно ж, Республіка Крим (Алушта, Форос, Мухалатка, Коктебель, Партеніт, Рибальське, Межиріччя, Чернопольє (Білогірський район), Александрівка (Красногвардійський район), Лобанівка (Джанкойський район) [40,43].

Другий напрям екотуризму туризм в природоохоронних територіях. За даними ВТО, туризм в природоохоронних територіях входить у п'ятірку основних стратегічних напрямлень розвитку туризму. Екологічний туризму тісно пов'язаний із історією виділення територій, особливо привабливих з естетичної і рекреаційної точки зору, з розробкою нормативів їх використання і охорони. У Держлісагентстві найбільше об'єктів ПЗФ загальнодержавного значення – 240 (44 відсотки), зокрема 175 заказників, 6 природних заповідників та 5 національних природних парків. Установи ПЗФ щороку відвідує майже 3 млн. осіб.

Україна активно бере участь у реалізації міжнародних проектів у сфері заповідної справи.

Розвиток мережі територій та об'єктів ПЗФ України є одним із основних пріоритетів екологічної політики країни. Саме створення територій та об'єктів природно-заповідного фонду є основним і найбільш ефективним механізмом в процесі охорони природних екосистем, унікальних природних територій, ландшафтів та рідкісних видів рослин і тварин [58]. Відповідно до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» природно-

заповідний фонд становлять ділянки суші і водного простору, природні комплекси та об'єкти яких мають особливу природоохоронну, наукову, естетичну, рекреаційну та іншу цінність і виділені з метою збереження природної різноманітності ландшафтів, генофонду тваринного і рослинного світу, підтримання загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища [32].

Крім того, Закон визначає, що території та об'єкти ПЗФ поділяються на природні території та об'єкти, а саме: природні заповідники, біосферні заповідники, національні природні парки, регіональні ландшафтні парки, заказники, пам'ятки природи, заповідні урочища; штучно створені об'єкти – ботанічні сади, дендрологічні парки, зоологічні парки, парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва. Заповідні території охороняється як національне надбання, до яких встановлюється особливий режим охорони, відтворення і використання [32]. Україна розглядає цей фонд як складову частину світової системи природних територій та об'єктів, що перебувають під особливою охороною. Збереження територій та об'єктів природно-заповідного фонду забезпечується різноманітними способами.

Екологічний туризм в природоохоронних територіях набуває дедалі більшого поширення в Україні. Причому, темпи зростання популярності екологічного туризму прямо пропорційні темпам зменшення кількості незмінених природних та традиційних культурних ландшафтів.

Існує два основні напрямки екологічного туризму. Відповідно до першого з них, головним об'єктом екотуризму є малозмінені природні території. Цей напрям виник у середині 80-х років XX ст у США. у рамках організації туристських мандрівок у найвіддаленіші, неосвоєні регіони світу. Паралельно об'єктами екотуризму у США стали місцеві національні природні парки [61]. Другий напрям розвитку екотуризму, який набув поширення насамперед в Європі і в Україні, спрямований на відвідування, поряд із малозміненими людською діяльністю природними територіями, і об'єктів традиційної місцевої культури [47]. У зв'язку із зосередженням уваги на

організації відпочинку насамперед у сільській місцевості, цей напрямок екологічного туризму у нас часто називають сільським або агротуризмом. Саме другий напрямок розвитку екотуризму є найперспективнішим, з огляду на стрімке скорочення кількості малозмінених природних ландшафтів, у тому числі і в Україні [43].

В Україні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організовуються переважно на самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише зароджується. Проте уже помітне виділення двох шляхів розвитку екологічного туризму – «американського» та «європейського». Перший формується у вигляді організації спортивно-туристських подорожей в екстремальних природних умовах, другий – у формі організованого відпочинку у сільській місцевості із залученням до традиційної місцевої культури [43 45]. В Україні за ініціативи народного депутата Миколи Томенка в 2007 р. було проведено опитування громадської думки щодо найвизначніших історико-архітектурних пам'яток. Серед номінантів виявився дендрологічний парк “Софіївка”, в якому важливу роль відіграє природа. Наступного року було проголошено акцію «7 природних чудес України», переможцями якої стали: 1) біосферний заповідник «Асканія-Нова»; 2) регіональний ландшафтний парк «Гранітно-степове Побужжя»; 3) Дністровський каньйон; 4) Мармурова печера; 5) Національний природний парк «Подільські Товтри»; 6) озеро Світязь; 7) озеро Синевир.

Наступного року після оприлюднення результатів опитування заповідник «Асканія-Нова», який виявився першим у списку, відвідала рекордна кількість людей – 140 тис., або в півтора рази більше за попередній показник. Разом з тим, згадуючи «Асканію-Нова», треба зауважити, що до його створення доклала зусиль не лише природа, а й люди. Відповідну діяльність було розпочато ще в XIX ст., і вона триває донині [53].

Україна має надзвичайно багаті й різноманітні природні туристичні ресурси. Але не завжди і не всюди задовільним є характер їх використання.

Історично взаємовідносини суспільства і природи розвивались у міру накопичення знань і досвіду від пасивної охорони природних об'єктів до раціонального природокористування, яке включає охорону й відновлення природних ресурсів та інші заходи. Природні рекреаційні ресурси є незамінною умовою і матеріальною базою розвитку рекреаційного природокористування, а їхня охорона від забруднення і руйнування – найважливіше завдання суспільства. Охорона природи важлива не тільки в економічному відношенні, але і як засіб захисту здоров'я людини [54]. До її основних екологічних цілей належить збереження нормативного функціонування екосистем рекреаційного комплексу, оскільки підтримання нормативного гідрологічного режиму, оптимальної лісистості, сприятливого співіснування курортних і заповідних територій із зонами господарського освоєння та регуляції антропогенних навантажень можуть гарантувати нормальне відновлення природних ресурсів. Важливим завданням є і збереження максимальної різноманітності екосистем [33, 34, 35].

Природоохоронні території України – території, створені з метою охорони природних ландшафтів від надмірних змін внаслідок господарської діяльності людини на території України. Найважливішими з таких об'єктів є заповідники, національні парки, заказники. Загальна площа природно-заповідного фонду України становить 2,8 млн. га [36,40]. До основних видів рекреаційної діяльності на територіях об'єктів ПЗФ належать:

- відпочинок (загальнооздоровчий, культурно-пізнавальний, короткостроковий 5–10 годин до 1–2 днів; розбиття наметів і розкладання вогнищ у спеціально обладнаних та відведених для цього місцях);
- екскурсійна діяльність – екскурсії (прогулянки) маркованими екологічними стежками, а також на виставки, в музеї, засновниками яких є установи ПЗФ, інші суб'єкти рекреаційної діяльності;
- туристична діяльність: науково-пізнавальний пішохідний туризм, орнітологічний туризм (спостереження за птахами), етнографічний туризм, лижний і гірськолижний туризм, велосипедний туризм (прогулянки,

подорожі на велосипедах), кінний туризм (прогулянки, подорожі на конях), водний туризм (спуск гірською річкою на надувних плотах, човнах, катамаранах (рафтинг), подорожі на яхтах, катання на водних лижах, віндсерфінг, прогулянки на човнах), спелеотуризм, підводний туризм (підводне плавання з аквалангом, екскурсії до підводних печер і гротів), парашутизм, дельтапланеризм, балунінг (прогулянки і подорожі на повітряних кулях).

В Україні існує 4 біосферні заповідники: Асканія-Нова, Карпатський, Чорноморський, Дунайський.

Біосферний заповідник Асканія-Нова є найдавнішим (заснований в 1874 році) в Україні. В заповіднику збереглися унікальні ландшафти степів України до їх змін в результаті господарської діяльності людини.

Карпатський біосферний заповідник створений у 1968 році для збереження унікальних гірських ландшафтів Карпат. Заповідник включає в себе кілька масивів загальною площею 53630 га. В заповіднику збереглася унікальна флора й фауна Українських Карпат [34,35].

Чорноморський біосферний заповідник створений у 1927 році. Площа – 64806 га. Розташований на північному узбережжі Чорного моря захоплює акваторію та дрібні острови у Тендрівській і Ягорлицькій затоках (о. Вовчий, о. Кривий та інші). Заповідник охороняє величезні території масового гніздування птахів. [85].

Дунайський біосферний заповідник почав своє існування з 1976 року. На території України він має площу 120000 га і продовжується в Румунії. Заповідник охороняє гирло Дунаю з його численними колоніями птахів Крім біосферних на території України є 17 природних заповідників загальною площею понад 160000 га. Найбільшими з них є Розточчя, Медобори, Канівський, Кримський, Казантипський, Ялтинський гірсько-лісовий, Карадазький, Мис Мартьян тощо..

В Україні налічується 15 національних природних парків. Найбільше їх в Карпатах: Карпатський, Синевир, Сколівські Бескиди, Яворівський,

Гуцульщина. Величезні площі займає національний природний парк Подільські Товтри в Хмельницькій області. Шацький природний заповідник створений на Поліссі. Коса Бирючий острів і східна частина Сиваської затоки належить до території Азово-Сиваського національного природного парку. На Лівобережній Україні створено національні природні парки Деснянсько-Старогутський, Ічнянський, Гомільшаєвські ліси, Святі гори [77, 89]. Заказників на території України 2632. Вони займають площу понад 1 млн. га, що становить 37 % від загальної площі природно-заповідного фонду України. Крім того під охороною перебуває велика кількість пам'яток природи (їх в Україні 3025). Решта природно-заповідного фонду (23,5 %) припадає на регіональні ландшафтні парки (44), заповідні урочища (774), ботанічні сади (22), зоологічні парки (13), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва (538), дендрологічні парки (39) [26, 76].

Найбільше відвідувачів у національних природних парках, хоча їхня кількість варіює від 0,4 тис. осіб/рік у Галицькому НПП до ПО тис. осіб/рік у Карпатському НПП. Найбільша кількість відвідувачів зафіксована у НПП «Святі гори» – майже 1,9 млн. осіб/рік. Три біосферних заповідники відвідує майже 170 тис. осіб/рік (відвідування території Чорноморського біосферного заповідника заборонено). Природні заповідники в основному відвідують з науковою та еколого-пізнавальною метою до 1 тис. осіб/рік. Винятки становили заповідники Криму, де музеї природи та екостежки відвідувало 15–20 тис. осіб щороку [26, 29, 30].

Харківська область має вагомі передумови, щоб увійти до найрозвинутіших у туристичному відношенні регіонів України. Харківщина має вигідне геополітичне розташування, комфортні мікрокліматичні умови, різноманітний ландшафт, унікальну флору і фауну, історико-культурну, архітектурну спадщину, розвинуту мережу транспортного сполучення, достатні людські, матеріальні, у т. ч. природно-оздоровчі ресурси. Слобожанщина – це край з гостинним населенням, де зберігаються і шануються національні традиції. Харківський регіон має великий потенціал

щодо розвитку різноманітних видів туризму: пізнавального (екскурсійного), оздоровчо-пізнавального, ділового, спортивного, аматорського (мисливського, рибальського), зеленого, екологічного, релігійного, клубного та ін. [56]. О. Бейдик [6], їх розподіляє умовно.

Сьогодні екотуризм немислимий без екоресурсів. Ними є об'єкти та явища природного чи природно-антропогенного походження, які мають певну привабливість, можуть бути використані та використовуються в екотуризмі. Зрозуміло, що для того аби ресурси використовувати, потрібно мати добре уявлення про них [6, 72].

Отже, основними передумовами формування екотуризму на конкретній території, на наш погляд виступають туристичні ресурси, що є сукупністю природних і штучно створених людиною об'єктів.

РОЗДІЛ II

МАТЕРІАЛИ ТА МЕТОДИ ДОСЛІДЖЕНЬ

2.1 Характеристика місця та умов виконання роботи

Державне підприємство «Балаклійське лісове господарство» розташоване у південно-східній частині Харківської області на території Балаклійського, Зміївського та Ізюмського адміністративних районів.

Район розташування лісгоспу відноситься до числа сільськогосподарських районів області. Лісистість адміністративних районів, на території яких розташований лісгосп складає: 12,6 %. Ліси на території району розташовані, в основному, по берегам ріки Сіверський Донець, а також окремими урочищами, з дуже великою різницею в площі.

Згідно лісорослинного районування територія лісгоспу відноситься до південної частини лівобережного лісостепу на межі із степовою зоною. Клімат району розташування лісгоспу помірно-континентальний, характеризується помірно холодною зимою та жарким літом. В цілому клімат лісорослинного району розташування лісгоспу сприятливий для успішного зростання сосни звичайної, дуба звичайного, ясеня звичайного, акації білої, тополі та інших деревних порід і різноманітних чагарників. Всі ліси лісгоспу віднесені до рівнинних.

Територія лісгоспу розташована в басейні річки Сіверський Донець. Лісові масиви розташовані переривчастою стрічкою шириною 2–3 км уздовж заплави річки Сіверський Донець з підвищеним правим берегом і пониженою заплавою лівого берега.

В заплавної частині найбільшу площу займають суходільно-заплавні, заплавно-лукові, волого-лукові солонцюваті, а також заболочені ґрунти. За ступенем вологості більша частина ґрунтів відноситься до категорії свіжих. На долю лісових ділянок з надмірним зволоженням приходить 9,9 % площі вкритих лісовою рослинністю лісових ділянок. Болота займають площу 1859,4 га. Лісові контури Берестянського лісництва і частково інших

лісництв (Андріївське, Високобірське, Балаклійське) представлені дрібними ділянками лісу, які приурочені до схилів балок та глибоких ярів. Крутизна схилів коливається від 5 до 30 градусів (табл. 2.1).

Ліси уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів не виділялись уздовж річок Крайня Балаклійка, Середня Балаклійка, Волоська Балаклійка, у зв'язку з тим, що берегам цих річок виділені категорії, які мають більш жорсткий режим використання лісового фонду.

Згідно Порядку поділу лісів на категорії та виділення особливо захисних лісових ділянок поділу лісів державного підприємства на категорії, їх функціонального значення, встановленого в них режиму ведення лісового господарства і лісокористування на наступний ревізійний період, утворені такі господарські частини (табл. 2.2):

Ліси природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення:

- ліси природоохоронного призначення з особливим режимом користування на рівнині;
- ліси природоохоронного призначення з обмеженим режимом користування на рівнині;

Рекреаційно-оздоровчі ліси:

- рекреаційно-оздоровчі ліси з особливим режимом користування на рівнині;
- рекреаційно-оздоровчі ліси з обмеженим режимом користування на рівнині;

Захисні ліси:

- захисні ліси з особливим режимом користування на рівнині;
- захисні ліси з обмеженим режимом користування на рівнині.

До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення з особливим режимом користування віднесені: заповідні лісові урочища; ліси, що мають наукове або історичне значення, включаючи генетичні резервати.

До лісів природоохоронного, наукового, історико-культурного призначення з обмеженим режимом користування віднесені заказники.

До рекреаційно-оздоровчих лісів з особливим режимом користування віднесені: ліси у межах населених пунктів, ліси 1 і 2 поясів зон санітарної охорони джерел водопостачання, лісопаркова частина лісів зеленої зони, рекреаційно-оздоровчі ліси поза межами зелених зон.

До рекреаційно-оздоровчих лісів з обмеженим режимом користування віднесена лісогосподарська частина лісів зеленої зони.

До захисних лісів з особливим режимом користування віднесені: державні захисні лісові смуги, ліси протиерозійні.

До захисних лісів з обмеженим режимом користування віднесені: ліси уздовж смуг відведення залізниць, ліси уздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ та інших водних об'єктів, байрачні та інші захисні ліси.

Господарська діяльність лісгоспу спрямована на збереження, раціональне використання та вирощування високопродуктивних насаджень, забезпечення народного господарства та населення деревиною, використання всіх інших корисних властивостей лісу, створення умов для рекреації та екотуризму.

Із загального обсягу на площі 95,6 га запроектовано створення лісових культур в рекреаційних лісах. Під час створення враховуються такі особливості: попереднє планування пішохідних доріжок з врахуванням найбільш інтенсивних напрямів руху населення; створення в певних місцях мальовничо-оформлених груп із дерев і чагарників декоративних форм; залишення невеликих галявин для покращання умов відпочинку; залишення на ділянці окремих дерев і чагарників для підвищення естетичної цінності насаджень, що створюються; створення культур переважно садінням великомірних саджанців (табл. 2.3).

Територія лісгоспу використовується для потреб мисливського господарства. Мисливські угіддя закріплені за: ТМР «Лісівник», УТМР Балаклійського району, ТОВ ПП «Червонодонецьке» та Морозівське

мисливське господарство. Полювання має аматорський характер. За даними обліку мисливської фауни у в угіддях налічується: олень плямистий – 24, козуль – 618, кабанів – 222, вовків – 13, лисиць – 238, зайців-русаків – 1442, норок – 440, бобрів – 112, куниць – 77, ондатр – 510, фазанів – 124, а також водоплаваючі птахи.

На території лісгоспу знаходяться такі культурно-оздоровчі заклади: дитячий табір відпочинку «Олімпія» в Балаклійському лісництві, бази відпочинку «Жемчужина», «Линьове», «Заря» (Балаклійське лісництво).

2.2 Екологічна цінність використання лісових масивів для екотуризму

Ліси Балаклійського держлісгоспу переважно виконують різні екологічні функції – захисні, рекреаційні, природоохоронні і мають обмежене експлуатаційне значення. Вони становлять незаперечну екологічну цінність, що особливо важливо для такого густонаселеного регіону.

Площа лісових масивів Балаклійського держлісгоспу займає 11 % території адміністративного району. Площа лісового фонду Балаклійщини є нижчою, ніж в цілому по Україні та нижчою науково-обґрунтованої лісистості (15–16 %), за якої ліси можуть ефективно виконувати свої основні функції.

Окрім величезної господарської цінності ліси мають вищу цінність – екологічну, яка, в першу чергу, полягає у виконанні ними ряду важливих функцій: водоохоронних, захисних, санітарно-гігієнічних, оздоровчих, рекреаційних, естетичних та виховних. Ліси, що знаходяться в лісгоспі виробляють кисень, очищують повітря та воду, регулюють мікроклімат, та є домівкою для багатьох рідкісних рослин і тварин.

На екологічний потенціал лісів впливають такі негативні чинники, як викиди забруднюючих речовин в атмосферу від стаціонарних та пересувних джерел забруднення, велика кількість активних промислових підприємств, наявність «рукотворних» водоймищ для ГЕС, кар'єри та інші промислові

порушення ґрунту, несанкціоновані сміттєзвалища. Естетична та виховна екологічна функція лісу нероздільно пов'язана з екотуризмом, де природа виступає основним його ресурсом. Ріст туристичного потоку, перевищення ним відновлювальних здібностей рекреаційних природних територій вимагають особливої форми організації, мета якої – використання екосистем у режимі збереження. Освітньо-виховна діяльність ПЗФ сприяє підвищенню рівня екологічної культури місцевого населення і відвідувачів та відіграє важливу роль у вихованні місцевої молоді та екологічному інформуванні населення шляхом проведення просвітницької роботи серед дошкільних та шкільних закладів, випуску буклетів, часописів, фільмів, книг, посібників тощо.

Охоронні природні території (ОПТ) відіграють велику роль у розробці технологій та напрямків екотуризму.

Роботу по рекреаційному використанню потенційних можливостей лісів потрібно організовувати і контролювати через лісництва. Такі заходи рекреаційного лісокористування, на наш погляд, є дуже позитивним. Оскільки дія рекреантів на ліс є екологічно негативною, якщо вона неорганізована, а при певній організації з боку лісівників негативний вплив буде зводиться до мінімуму.

РОЗДІЛ III. РЕЗУЛЬТАТИ ДОСЛІДЖЕНЬ

3.1 Аналіз екоресурсів Балаклійського держлісгоспу

Балаклійський держлісгосп знаходиться в Харківському рекреаційному районі тут переважно розвинений пізнавальний, діловий та педагогічний туризм із річним циклом. Стан території оцінюється як екологічно кризовий і передконфліктний. Зважаючи на незначний рівень забезпечення району рекреаційно-туристичними ресурсами, спостерігається підвищення рівня оздоровчої рекреації на берегах водойм Харківської області.

Багатство будь-якої території на екоресурси зумовлено кількома складовими, найголовнішими з яких є обсяг та якість. Обсяг екоресурсів залежить від їх поширення та різноманітності. Види екоресурсів лісгоспу можна розділити на дві групи: природного та природно-антропогенного походження. До перших належать геологічні, орографічні, кліматичні, водні, фауно-флористичні екоресурси.

До геологічних ресурсів належать гірські породи, мінерали, печери, сталактити, сталагміти і навіть окремі камені. Серед геологічних представляють інтерес крейдянні схили на берегах річок. На території лісгоспу ми маємо крейдянну скелю, крейдяний каньйон, пісчані дюни.

Також важливою є роль рельєфу, від якого залежать клімат, рослинний і тваринний світ. Рельєф на території лісгоспу дуже різноманітний. Рельєф сформувався під дією ендегенних (внутрішніх) та екзогенних (зовнішніх) процесів. Серед зовнішніх рельєфоутворюючих чинників найбільше значення має діяльність поверхневих вод.

Умови сприйняття, передусім зорового є специфічною складовою якості екоресурсів, оскільки саме завдяки зору людина отримує найбільший обсяг інформації. Важливим чинником, що стосується зорового сприйняття, є відкритість місцевості, панорамність умов сприйняття. В цьому велику роль відіграють підняті ділянки рельєфу на території лісгоспу, зокрема пагорби і кручі. Вони виділяються над навколишньою місцевістю і тому самі по собі

привертають увагу. З іншого боку, звідти звичайно відкриваються найкращі краєвиди.

Клімат території лісгоспу помірно-континентальний, характеризується помірно холодною зимою та жарким літом, що є сприятливим для організації відпочинку та розвитку різних видів літнього та зимового туризму. Тривалість сприятливого періоду для їх розвитку у середньому складає 105 днів. Отже, комфортні погодні умови для розвитку літніх видів відпочинку, туризму існують не тільки влітку, але й на початку осені і в другій половині весни. Тривалість сприятливого періоду для зимових видів рекреації становить від 20–40 днів.

Визнано, що сприятливими для екотуризму є місцевості де багато річок та озер. На території лісгоспу тече Сіверський Донець. Будучи однією з найбільших річок України, Сіверський Донець дуже інтенсивно використовується. Сіверський Донець сильно постраждав ще в XVIII столітті, коли були вирубані вікові дуби, що ростуть уздовж його русла [38]. У XIX столітті розробка корисних копалин на Донбасі знизилася рівень підземних вод. Сумарно ці два фактори призвели до обміління річки і припинення судноплавства. До середини XIX століття в Сіверському Дінці було багато риби (сом, судак, щука, лящ, сазан), однак систематичне забруднення річки та її приток відходами та відпрацьованими водами призвело до різкого скорочення фауни річки [7]. Частина території лісгоспу, що розташована в басейні річки Сіверський Донець давно вже приваблює туристів аматорів. Отже, на цій території можна прокласти екотуристичні маршрути.

Частина річки, що тече в межах території лісгоспу значно чистіша. На її берегах знаходяться «Тюндик», «Крейдянська лісова дача», «Байрак», «Вітрівська лісова дача», «Савинська лісова дача» (Рис. 3.1–5).

Як рекреаційний та екотуристичний ресурс об'єкти ПЗФ оцінюються за такими параметрами як унікальність, екзотичність, щільність, співвідношення їх сумарної площі і площі району.

Крейдянська лісова дача – ландшафтний заказник місцевого значення в Україні. Об'єкт природно-заповідного фонду Харківської області, розташований на території Балаклійського району Харківської області, на південний захід від міста Балаклія і на схід від села Крейдянка. Площа 1477,7 га. Статус присвоєно згідно з рішенням облради від 20.03.2001 року. Перебуває у віданні: ДП «Балаклійське лісове господарство». Статус присвоєно для збереження лісового масиву на лівобережжі річки Сіверський Донець. Територія вкрита посадками сосни віком близько 50 років, які є еталоном створення ґрунтозахисних насаджень на піщаних аренах. Домінуючим типом умов місцезростання є свіжий дубово-сосновий субір. Це – ліси І групи зеленої зони м. Балаклія, які мають велике водоохоронне, ґрунтозахисне та кліматологічне значення. У складі рослинних угруповань зростає багато видів цінних лікарських рослин. Між селами Крейдянка і Лагері – два селища епохи бронзи, розташовані в урочищі Ляховка, в 400 метрах один від одного, уздовж берега стариці на узліссі (Рис. 3.6).

Тюндик це заповідне урочище місцевого значення в Україні є об'єктом природно-заповідного фонду Харківської області. Розташоване на території Балаклійського району Харківської області, на захід від смт Донець з площею 988 га. Отримало свій Статус у 2007 році, перебуває у віданні ДП «Балаклійське лісове господарство». Статус надано для збереження частини лісового масиву на корінному правому березі та в заплаві річки Сіверський Донець. Заповідні урочища – це ділянки лісу, болота, луків, степу та іншої рослинності, які мають наукове або естетичне значення та охороняються для збереження їх природного стану (Рис. 3.7).

Ботанічний заказник місцевого значення «Сербівський», площа 2,0 га. Розташований в Андріївському лісництві. Це ділянка лісу, де ростуть великими полями лікарські рослини – чистотіл, звіробій продірявлений, деревій.

На південний схід від с. Андріївка є *озеро Лебедине*, на березі якого росте 400-річний дуб (Рис. 3.8–3.9). Від дуба віє старовиною і величчю. Крім

нього там ще зустрічаються з десятків старих дубів. Відкривається дуже гарний краєвид.

На березі Зимовного (на всіх картах воно, чомусь, значиться «Зимове») озера теж є парочка вельми вражаючих екземплярів дубів. Років за 200. Судячи з того, що інші дерева там відносно молоді, ці патріархи росли там ще тоді, коли ніякого лісу там ще не було. Навколо ростуть сосни висотою під 30 метрів. На їх фоні дуби не мають враження велетнів. Особливо вражає один, перед стихійним піщаним кар'єром, який росте посеред лісу на крутому 40-градусному схилі.

На території господарства представлені всі типи боліт, лісова, водна та прибережно-водна рослинність.

Ботанічний заказник місцевого значення «Борисоглібський» з площею 2,9 га. розташований в Високобірському лісництві. На території заказника насадження рози коричневої, барбарису звичайного, горобини, ліщини, скумпії. В урочищі Веселий і Лисий Горб, на лівому березі річки Сіверський Донець розташовані багат шарові селища епохи неоліту, бронзового століття і періоду раннього середньовіччя.

Байрак – ботанічний заказник місцевого значення в Україні. Об'єкт природно-заповідного фонду Харківської області. Розташований у межах Балаклійського району Харківської області, на північний схід від села Байрак. Загальна площа 1 га. Статус присвоєно згідно з рішенням облвиконкому від 03.12.1984 року № 562. Перебуває у віданні: Балаклійський держлісгосп. Типова байрачна діброва на північно-східній межі ареалу – комплекс типів лісу сухої і свіжої кленово-липової діброви та груп асоціацій дубових лісів татарсько-кленових, що занесені до Зеленої книги України. В трав'яному покриві переважають широкоареальні неморальні види, в тому числі й лікарські. Зокрема, під пологом дубового рідколісся та на галявинах – зарості конвалії травневої, чистотілу великого, медунки лікарської [79].

Савинська лісова дача – ландшафтний заказник місцевого значення в Україні. Об'єкт природно-заповідного фонду Харківської області.

Розташований на території Балаклійського району Харківської області, між смт Савинці та селом Вільхуватка. Площа 1711 га. Статус присвоєно згідно з розпорядженням облдержадміністрації від 29.05.1996 року № 581. Перебуває у віданні ДП «Балаклійське лісове господарство». Статус присвоєно для збереження лісового масиву на лівобережжі річки Сіверський Донець. Ландшафт представлений піщаною терасою та заплавою річки, на яких зростають сосновий ліс, заплавні діброви, вільшняки, осокирниками, є багато стариць, озер, лук і боліт. Зростає 5 видів рослин, занесених до Червоної книги України.

Загальнозоологічний заказник місцевого значення «*Лиман*» має площу 131,2 га. Розташований біля с. Морозівка на типових заливних і водно-болотних ділянках. Це місце гніздування багато чисельних пернатих, в тому числі рідких видів таких, як пастушок водяний, болотна курочка. У села, на березі річки Теплінки є неолітична стоянка. На північній околиці села – п'ять курганів заввишки 1,2–3,4 метра. Один курган висотою 1,4 метра – в 2 кілометрах на північний схід від села.

«*Бойневє*» – ентомологічний заказник місцевого значення розташований в с. Залиман з площею 17,3 га. Являє собою ділянку на південному схилі яружно-балочної системи. Рослинність подана формаціями різнотрав'я типчаково-ковилових степів. Населяють територію біля 30 видів корисних комах, з яких більше 10 видів – дикі бджоли, запилювачі люцерни. На берегах озер Ковалинське і Біле знайдено вісім неолітичних стоянок. На краю високої тераси виявлені сліди стародавнього поселення. Під час розкопок було знайдено кераміку, крем'яні та кварцитові отщепи, два залізні ножі серповидної форми.

«*Нурівський*» – ботанічний заказник місцевого значення, знаходиться в Балаклійському районі біля с. Нурове. Загальна площа – 36,6 га.

Ботанічний заказник місцевого значення «*Ковиловий*». Площа 3,0 га. Розташований в с. Петрівське на ділянці степової рослинності, де проростає ковила волосиста – вид занесений до Червоної книги України. Поряд близько

15 неолітичних стоянок (в урочищах Егорін Бугор, Кочкарники, Базове, Паромне, Бір, Холодне, Кути, Межа, Олешник, Чиста Балка) та біля озера Лиман), а також поселення бронзового століття, скіфського часу, раннього середньовіччя (кочівницькі, салтівської культури і давньоруські) розташовані на правому березі Сіверського Дінця, на піщаних дюнах межиріччя річок Берека і Сіверський Донець. На південь від села, на відстані від 100 метрів до 3 кілометрів, розташовані 29 курганів висотою 1–2,5 метрів. На початку XX століття в селі перебували чотири кургани і два кам'яних статуї. «Жмелін курган» був досліджений Г.П.Данілевським. Знайдено поховання з двома скелетами в сидячому положенні, глиняний посуд, зерна проса, зола та вугілля.

«Рибчине» – ентомологічний заказник місцевого значення з площею 9,4 га. Знаходиться в с. Чепіль. Займає ділянку на південно-західному схилі яружно-балочної системи, там росте ковила, сон-трава. Також живуть приблизно 20 видів диких бджіл.

У колишнього хутора Байдаки, в урочищі Пожарка, знаходиться неолітична стоянка. На північ від села знаходяться дев'ять курганів заввишки 0,5–1,6 метрів. Поряд здійснюється відома пам'ятка природи Крейдяна скеля. Пам'ятки природи – це окремі унікальні природні ділянки, які мають особливе наукове, естетичне або пізнавальне значення. Пам'ятки природи це об'єкти живої або неживої природи: окремі водойми, скелі, печери, дерева і т.п. Висота скелі 12–14 метрів (Рис. 3.10).

Крейдяна скеля є частиною крейдяного масиву у Чепелі. Розташована на північній околиці села Протопопівка, поблизу впадіння річки Чепіль у Сіверський Донець. Також зовсім поруч є крейдяний каньйон – чи не єдиний каньйон в Харківській області. Каньйон справляє велике враження. Він не схожий на звичайний яр. Високі стіни з твердої крейди відрізняють його від інших подібних об'єктів на Харківщині, він нагадує кримські каньйони і ущелини, тільки в зменшеному вигляді. Крейдяні обриви з двох сторін, порослі корінням дерев, більше схожі на якусь Камбоджу, ніж на Україну. Ці

природні утворення своєю незвичністю превертають уже давно шанувальників самодіяльного туризму, тому потребують дбайливого ставлення.

На території Високобірського лісництва знаходиться дендропарк площею 2,0 га, де ростуть 75 видів дерево-чагарникових порід.

Розвиток рекреаційної діяльності на території ПЗФ це пряма інвестиція в економічний розвиток регіону. Здійснювати його можна шляхом створення сприятливих умов для відпочинку, включи різноманітне облаштування екологічних та туристичних маршрутів, а також зон відпочинку. Перспективною також є організація екологічних таборів для школярів та молоді та залучення місцевого населення до рекреаційної діяльності.

3.2 Підходи до влаштування еколого-пізнавальних маршрутів в межах Балаклійського лісгоспу

Природознавчі екскурсії здійснюються з метою пізнання унікальних природних об'єктів та комплексів. Прогулянково-споглядальна рекреація та природознавчі екскурсії передбачають прокладання мережі екологічних стежин. Організація екологічних стежок це одна з унікальних перспективних форм екологічної освіти і пропаганди. Екологічні стежки мають бути легкими у проходженні, відповідним чином обладнані та пролягати через місця із високими показниками естетики ландшафтів. Їх організація малозатратна. Лісгоспом заплановано влаштування візирів без вирубки дерев на найбільш популярних маршрутах та стежках. При відсутності вираженого маршруту дерева, що прилягають до стежок з протилежного боку, затесуються без пошкодження камбію та клеймуються на висоті 1,3 м від кореневої шийки з використанням спеціальних клейм, відбитки яких будуть позначатися в путівниках (Рис. 3.11).

Ми розробили екологічну подорож по землях Балаклійського лісгоспу щоб показати красу і своєрідність нашого регіону. Це неймовірна пригода в близьких, але майже невідомих пересічному мешканцю місцях. Вона

охоплює унікальні, неймовірної краси природні та історичні ландшафти, загадкові кургани, прадавній та рукотворний ліс.

Так як екотур має ряд особливостей, що відрізняють його від масового туризму, то подорож до природних територій здійснюється порівняно невеликими групами. Мотивація ж учасників, полягає у потребі спілкування з природою, прагненні отримати естетичне і моральне задоволення від неї, побачити унікальні ландшафти. Ще однією з особливостей екотуру є екологічна свідомість подорожуючих. Вони готові на деякий час забути про вигоди цивілізації, навіть тимчасово відмовитись від певних звичок заради підтримання довкілля у належному стані.

Екотури по Балаклійщині найкраща пропозиція для проходження учнівської та студентської практики з екології та біології, походів, експедицій, екскурсій і просто незабутнього відпочинку як дорослих так і дітей. Більшість маршрутів не потребують спеціальної підготовки.

Живописність ландшафтів, багата подіями історія, археологічні, культурні і природні пам'ятки роблять рекреаційну діяльність на території ПЗФ Балаклійського лісгоспу привабливою і перспективною. Частина території лісгоспу, що розташована в басейні річки Сіверський Донець давно вже приваблює туристів аматорів. Отже, на цій території можна прокласти екотурестичні маршрути.

Розробка включала такі етапи: вибір пунктів маршруту, ієрархізація цих пунктів, вибір пунктів початку та закінчення маршруту, після чого провадилася розробка схеми маршруту та його оптимізація.

Критерієм відбору пунктів маршруту є атрактивність об'єктів показу для задоволення мети подорожі, можливість забезпечити різноманітність спостережень під час перебування на маршруті, його транспортна доступність. Ієрархізацію пунктів маршруту провадили за вказаними вище критеріями, при цьому основну увагу звертали на мальовничість та транспортну доступність обраних пунктів маршруту. Метою даного етапу є виділення диференціація пунктів маршруту відповідно до мети подорожі з

виділенням пунктів дислокації та екскурсійних пунктів.

Вибір початкового та кінцевого пунктів маршруту здійснювали за показником транспортної доступності, тобто зв'язності з місцем постійного проживання потенційних туристів, взаємозамінності видів транспорту, типу транспортних засобів.

Схема маршруту залежить від обраної форми. Маршрут – це напрямок переміщення туриста. За схемою маршрути можуть бути лінійні, кільцеві, радіальні та комбіновані. Вибір пунктів по маршруту узгоджується з програмою відповідно від мети та терміну перебування.

Маршрут № 1. Пізнавальний, кільцевий маршрут від станції Балаклія до Каньйона, наведено (Рис. 3.12).

Крейдяний каньйон – чи не єдиний каньйон в Харківській області. Маршрут проходить через прекрасні краєвиди насичені Слобожанським колоритом.

Від станції Балаклія по об'їзній дорозі до мальовничого ботанічного заказника Байрак. Де під пологом дубового рідколісся та на галявинах можна побачити зарості конвалії травневої, яка привертає увагу весною запашними білими квітами, а восени червоними ягідками. З Байрачанської гори помилуватися краєвидом, перепочити на березі Сіверського Дінця. Ознайомитись з ентомологічним заказником «Рибчине» на південно-західному схилі яружно-балочної системи, де росте ковила та сон-трава. Там мешкають різні види джмелів та приблизно 20 видів диких бджіл. Відвідати урочищі Пожарка де знаходиться неолітична стоянка. Ознайомитись з прадавніми курганами. Зібратись на верхівку Крейдяної скелі – пам'ятки природи.

Крейдяна скеля це найближче місце придатне до скелелазіння по відношенню до Харкова. Висота Крейдяної скелі 14 м, але тому, що основна порода тут – крейда, треба мати хоч невеликий досвід у альпінізмі, щоб її здолати. На горі можна зупинитись для ночівлі у наметах.

Внизу у річці можна купатись – вода чиста та прозора, дно піщане. Там

де в Донець впадає ріка Чепель, висока круча і велика вирва, раніше тут був водяний млин. В 500 м до витоків знаходяться поруч два джерела. Там же в Донці є невеликий пережат, а збоку його огинає закрут. Його ще до революції прокопали спеціально, щоб ходили невеликі судна.

А ось сам каньйон доведеться трохи пошукати. Він зовсім поруч з Крейдяною скелею, але через густе листя дерев його не помітно. Якщо стояти лицем до скелі, то потрібно йти вліво і заглибитись в ліс. Високі стіни з твердою крейди відрізняють це місце від інших подібних об'єктів нашої області. Стіни каньйона оплутані корінням дерев. Навесні в каньйоні можна спостерігати справжній водопад. В цьому місці можна зробити гарну фотосесію. Цей маршрут прекрасна пропозиція для туру «вихідного дня».

Маршрут № 2 Лебедине озеро, (маршрут вихідного дня) (Рис. 3.13).

Початок маршруту знаходиться біля контори Високобірського лісництва. Туди зручно добиратися як громадським, так і власним транспортом, оскільки біля лісництва є достатньо місця для розміщення автотранспорту. Маршрут проходить через прекрасні краєвиди насичені Слобожаським колоритом. Піщані дюни вкриває сосновий бір. У низовинах на зеленому моховому килимі, стеляться відстовбурчені пагони вічнозеленого плауна, під пломеніють красиві, але отруйні ягідки веснівки дволистої. На схилах пагорбів поряд з ажурним листям папороті виблискують шкірястими восковими листочками куртини мучниці, ведмежого вушка, сріблясті плями лишайників, ліловіють подушки чебрецю.

На південний схід від с. Андріївка є озеро Лебедине. Там за оповіданням місцевих мешканців росте 400-річний дуб. Потрапити до дуба можна пішки. Його координати: 49 град. 29,188 хв. С; 36 град. 40,526 хв. Від дуба віє старовиною і величчю. Крім нього там ще можна зустріти з десяток старих дубів. Відкривається дуже гарний краєвид. Відмінне місце для відпочинку на озері під величним дубом. Раніше вздовж Сіверського Дінця росли віковічні дуби, які були вирубані в XVIII-XIX століттях. Є відомості про те, що Петро I використав ліс з цих берегів для будівництва кораблів, що

брали участь в російсько-турецьких війнах [38]. В даний час збереглася лише мінімальна частина колишніх дубів, головним чином в Балаклійському та Ізюмському районах Харківської області. Було б непогано у найстарішого дерева встановити попереджувальний табличку, що мовляв пам'ятник природи, що знаходиться під охороною і т.п. Щоб ненароком ніхто не спиляв безцінне дерево.

Стежка проходить вздовж озера Лебедине, яке відоме своєю мальовничістю і неповторністю. Вода чиста і прозора, дно вкрите піском і вапняковим камінням. Ця територія відведена під рекреаційну зону, тут найкращі місця для відпочинку. Вздовж берега пропонується зробити дві зупинки для відпочинку з купанням в озері, де створено спеціальні сприятливі умови.

На озері Лебедине гарна рибалка. На березі озера можна зустріти багато відпочиваючих. Це місце для рибалок, які приїжджають на рибалку не на один тиждень. До озера ведуть дороги, по яким можна пройти пішки або на велосипеді.

Є одна негативна сторона на озері – це велика кількість комарів. Від них неможливо позбутися навіть опівдні. Вони створюють несприятливі умови, як для відпочиваючих, так і для рибалок. Тому, перш ніж відправитися на відпочинок або риболовлю, обов'язково візьміть крем або засіб від комарів і їх укусів. Рух за маршрутом в одному напрямку. Маршрут розпочинається від контори лісництва з приходом у вихідну точку. Розрахункова швидкість туристів 3–4 км/год., а час сприятливої зміни вражень складає 5–10 хв. Тривалість ходу за маршрутом з поясненнями провідника займає 2,5–5 год., довжина маршруту 7,6 км. Мальовничими краєвидами по лісових дорогах можна повернутися до контори лісництва.

Маршрут № 3 Екологічний маршрут на байдарках. Ми пропонуємо його для підготовлених людей, тривалість перебування на ньому 4 дні. Виходячи з того, що маршрут може бути привабливим при проходженні його можна подовжити до 7 днів (Рис. 3.13).

Початок маршруту від села Задонецьке. Біля мосту через Сіверський Донець перед селом зручне місце для зборки байдарок. У 3 км від Задонецької на високому правому березі знаходиться біостанція Харківського держуніверситету. Тут можна ознайомитися з її експонатами і здійснити прогулянку по лісовому заповіднику.

Крутий правий берег в цьому районі порізаний ярами і балками за якими ліс підходить до самої води. Річка широка і глибока, утворює протоки, острови, поймені озера. Подальший шлях проходить по красивій місцевості. До села Черкаський Бишкін навколо лісовий масив, береги річки поросли очеретом, тихі заводи рясніють ліліями і лататтям. У районі села берега низькі і безлісні та вкриті піщаними дюнами. Тут річка розділяється на кілька рукавів – вузьких і з швидкою течією. Щоб не збитися з правильного шляху, слід триматися лівого берега. Вже за селом – русло річки вузьке, оточене деревами схиленими над самою водою, на правому березі багато джерел. Після Нижнього Бишкіна річка огинає урочищі Тюндік, що знаходиться на правому березі. Нижче села Гієвка річка розбивається на ряд рукавів - «гирл». Перебіг тут швидке. Туристам слід триматися лівого берега, щоб не заблукати і не втратити багато часу для відшукування правильного шляху. За селом Гієвка Сіверський Донець знову розгалужується на два русла; йти треба лівим, праве перегороджено частоколом. У села Андріївка лівий високий берег обривається до річки восьми метровою кручею. Внизу гарний піщаний пляж. Недалеко від Андріївки на правому березі Сіверського Дінця, у села Шебелінка, найбагатше родовище природного горючого газу. Нижче Андріївки русло річки дуже звивисте, розгалужується на кілька мальовничих проток. Тут варто зупинитися і зробити прогулянку. Через деякий час туристи підпливають до селища Шебелинського газового промислу – смт Червоному Дінцю, що стоїть на правому високому березі. Навпроти розкинулося велике село Андріївка Друга. Нижче села Андріївка Друга русло річки знову примикає до високого правого берега, порослого густим листяним лісом. На лівобережній заплаві велика кількість озер. Любителям

рибної ловлі треба побувати на цих численних заплавах озерах, серед яких особливо славиться Лебедине, в якому особливо багато риби.

Між Андріївкою Другою і селом Червона Гірка Сіверський Донець розділяється на протоки, утворює багато островів і невеликих піщаних мілин. Береги поросли лісом. Тут особливо красиво, коли ще не скошені луки.

У Червоної Гірки лівобережна борова тераса близько підходить до річки, обриваючись крутим уступом близько 8 метрів заввишки. Тут хороші пляжі. можна ознайомитися з крейдяними відкладеннями. У села Червона Гірка можна оглянути крейдяні оголення і зібрати колекцію скам'янілих раковин.

Виключно гарний Сіверський Донець на ділянці Мілова - Крейдянка - Байрак. Тут річка протікає через високий, густий ліс, крони дерев сплітаються, утворюючи своєрідний зелений тунель. Плисти потрібно дуже уважно, так як човен рухається майже в напівтемряві, русло річки дуже вузьке, ширше 10–15 метрів, звивиста, зустрічається багато корчів. У Крейдянці через річку перекинуто низький міст, через що тут доведеться човен обносити. З високого берега біля села Криничного відкривається чудовий вид на Балаклійську луку Сіверського Дінця з сосновим бором і численними дрібними озерами на заплаві. Нижче села Байрак, ліворуч в Сіверський Донець впадає річка Балаклея, в гирлі якої стоїть районний центр Харківщини місто Балаклія. Між Балаклією і Червоною Гусарівкою річка тече широкою стрічкою серед лісистих берегів, потім стає вузькою, течія її прискорюється. У селі Червоний Шлях варто запастися водою з так званого Гримучого ключа на правому березі. До села Мілова справа тягнуться гори, порізані ярами, внизу – луки. Зліва ліс з підмитими водою деревами і плакучими вербами, купатися у воді свої гілки. За Крейдянкою починається ділянка, що вимагає від веслярів великої уваги і вміння орієнтуватися в складній обстановці. Річка тут вузька, течія швидка, дно встелене корчами, над водою зелений тунель, утворений похилими деревами. Річка перегороджена завалами, які треба проходити з великою обережністю,

а то і обнести човни. Береги обривисті, правий значно вищий та лісистий. Біля Крейдянкі сильна течія виносить човен на відкрите місце перед мостом. Тут є невеликий переказ з гострим камінням, який потрібно проходити по середині річки. До села Байрак Сіверський Донець тече через ліс. За селом справа до берега підходять сніжно-білі крейдянні гори, обрамлені зеленим чагарником. З пагорбів видно місто Балаклія, зайти в яке можна піднявшись вгору по річці Балаклеїці, що впадає в Сіверський Донець зліва. Зупинитися на нічліг можна в 6 км нижче гирла Балаклеїки. До села Нова Гусарівка річка широка і спокійна, потім русло звужується, течія прискорюється, дно захаращене корчами. Біля села Савинці чути шум порожка, проходити який треба серединою річки. Старовинне село Савинці колись стояло на торговій дорозі татар до Росії, і біля нього була переправа (перелаз) через Сіверський Донець. Біля сіл Залиман і Довгалівка берега низькі, безлісні, але через 10 км річка знову входить в ліс. На берегах є зручні галявини для ночівлі, піщані пляжі. У села Червоний Донець річка круто повертає на південь. По лівому березі тягнуться крейдянні гори, позбавлені рослинності, правий берег зайнятий великої заплавою. У села Протопівка на місці старої млинової греблі - невеликий, дуже красивий поріжок з лісистих островом посередині, проходити його слід по лівому руслу. Заночувати можна в декількох кілометрах за Протопопівкою. У села Гаражевка русло розділяється на три рукави. Влітку вода зазвичай йде через глибокий лівий рукав, утворюючи бистрину. Русло тут всіяне досить великими каменями. Це місце треба обережно проходити серединою рукава. Минувши села Середнє, Червоний Шахтар, Заводи, Семеновку можна підшукувати місце для стоянки. На наступний день, подолавши три незначних перекази в районі села Шпаки, туристи підходять до міста Ізюм.

Нижче села Андріївка Друга русло річки знову примикає до високого правого берега, порослого густим листяним лісом. На лівобережній заплаві велика кількість озер, серед них озеро Лебедине, в якому особливо багато риби.

Між Андріївкою Другою і селом Червона Гірка Сіверський Донець розділяється на протоки, утворює багато островів і невеликих піщаних мілин. Береги поросли лісом. Тут особливо красиво, коли ще не скошені луки. У районі сіл Червона Гірка і Мілова Виключно гарний Сіверський Донець на ділянці Мілова–Крейдянка–Байрак. Тут річка протікає через високий, густий ліс, крони дерев сплітаються, утворюється своєрідний зелений тунель. Плисти потрібно дуже уважно, так як човен рухається майже в напівтемряві, русло річки дуже вузьке, ширше 10–15 метрів, звивиста, зустрічається багато корчів. У Крейдяний через річку перекинута низький міст, через це тут доведеться човен обносити. С високого берега біля села Криничного відкривається чудовий вид на Балаклійську луку Сіверського Дінця з сосновим бором і численними дрібними озерами на заплаві. Нижче села Байрак, ліворуч в Сіверський Донець впадає річка Балаклея, в гирлі якої стоїть районний центр Харківщини місто Балаклея. Між Балаклією і Червоною Гусарівкою річка тече широкою стрічкою серед лісистих берегів, потім стає вузькою, течія її прискорюється. Перед селом Савинці вона сильно міліє. Тут, на місці зруйнованого млина, утворився важко прохідний поріг, шум якого чути здалеку. Між селами Савинці і Залиман долина річки звужена до одного кілометра.

Від села Залиман до села Червоний Донець річка як і раніше звивиста, по берегах ростуть густі заплавні ліси, зустрічається багато великих пляжів. У селища Червоний Донець річка круто повертає на південь і різко змінює свій вигляд. Лівий берег, врізається у верхні тераси, високий і крутий. Крейдяні відкладення на березі, позбавлені рослинного покриву, видали привертають увагу своєю білизною. Правий берег – низинний, зайнятий великої заплавою. У села Протопопівка русло Сіверського Дінця повністю перекрито млинової греблею. Човни потрібно перетягувати по берегу на відстань близько 50 метрів. Найбільш важка частина шляху біля села Гаражевка Перша. Після впадання справа невеликого притоку Береки Сіверський Донець розділяється на три вузьких рукава. Влітку, коли річка

сильно міліє, вода йде через один з лівих рукавів, утворюючи бистрину, яка представляє певну небезпеку для човнів і байдарок. Рекомендується пересуватися волоком по сусідньому, зазвичай сухому, рукаву. Поблизу Гаражевки Першої на високому правому березі можна оглянути виходи вапняків верхньояурського періоду. Недалеко від села Петровське по берегах Сіверського Дінця тягнеться група неолітичних стоянок, курганів бронзового століття і поселень скіфського періоду, відкритих археологом Н. В. Сибилевим. В районі хутора Середнього з'являються яри, на дні яких можна побачити великі брили вапняків. На ділянці Донецьке - Ізюм високий правий берег річки складний головним чином юрськими породами. Тут багато ярів. Найбільш цікавий і великий з них – яр Червоний. Від села Левківка починається знаменита Ізюмська лука Сіверського Дінця. Русло річки тут вкрай звивисте. Від Левківки до Ізюма по прямій – 18 кілометрів, а по воді – понад 80 кілометрів.

Звертаючи увагу на те, що площа Балаклійського лісгоспа доволі велика, а територія володіє значною кількістю цікавих з наукової точки зору як природних, так і антропогенних об'єктів в лісгоспі практично немає розроблених маршрутів.

Екотуризм як форма природоохоронної освіти на наш погляд є надзвичайно ефективною. Така освіта відбувається не в процесі обов'язкового заходу, приуроченого до конкретної дати, місця або часу, а при безпосередньому спілкуванні з природою. Завдяки емоційному сприйняттю людиною природи, її впливові на органи чуття, формується позитивна емоційна сфера у людей, які люблять і цікавляться природою та мають особливий потяг до спілкування з нею.

Сьогодні багато шанувальників природи мають можливість доступу до величезного об'єму інформації про природоохоронні території та охоче подорожують через Інтернет та інші комунікаційні технології. Ці нові технології дозволяють відвідувачам бути добре інформованими про все, що стосується політики управління та рекреаційного досвіду ПЗФ. В результаті

туристи є більш охочими підтримувати політику природоохоронної території, зокрема встановлені там вимоги та обмеження в екотурах.

ВИСНОВКИ

1. Проаналізувавши основні напрямки розвитку туризму у світі, можемо зробити висновок, що серед різновидів туризму особливо популярним і «модним» став сьогодні екологічний туризм, який у всьому світі здійснюється на рекреаційних природно-заповідних територіях національних природних парків, біосферних заповідників, регіональних ландшафтних парків, ландшафтних заказників.

2. Стратегічна мета екотуризму – лімітована потребами збереження навколишнього середовища рекреаційна діяльність (подорожі, екологічні екскурсії, екологічна просвіта).

3. В Україні умови для екотуризму законодавчо закріплені в Законах України «Про природно-заповідний фонд» і «Про туризм». Розвиток екотуризму здійснюється відповідно до «Основними напрямками розвитку туризму в Україні до 2020 р.».

4. В Україні екологічний туризм перебуває на початковій стадії розвитку. Екотуристичні мандрівки організовуються переважно на самодіяльному рівні, комерційна діяльність у цьому напрямку лише зароджується.

5. Лісгоспи мають різний потенціал природно-заповідного фонду для використання у туристичній діяльності та, відповідно, різні передумови для розвитку екологічного туризму.

6. Природні умови на території Балаклійського лісгоспу дуже різноманітні, і це дає змогу розробити багато туристичних маршрутів на будь-який смак. Водночас підготовка туру потребує значної роботи, зокрема, домовленості з людьми, які надають послуги.

7. Лісгоспи повинні проводити роботу з розвитку екологічного туризму у державі, так як мають ресурсний потенціал та повинні мобілізувати потенціал туризму на охорону природи, соціально-економічний розвиток, еколого-освітню діяльність, що сприяє створенню нових робочих місць,

залученню місцевого населення та підвищенню загального культурного рівня суспільства. Ця проблема набуває більшої актуальності в аспекті проголошеної в Україні політики децентралізації.

8. Об'єктами екотуризму можуть бути як природні, так і культурні визначні місця та пам'ятки, ландшафти, де традиційна культура складає єдине ціле з довкіллям. Найбільш привабливі для екотуристів унікальні незаймані природні комплекси та об'єкти неживої природи. Тому найпридатніші для екологічного туризму природоохоронні території, де збережено все розмаїття природи в недоторканому вигляді.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Арсеньева Е.И., Кусков А.С., Жданова Л.К. Экологический туризм: содержание и границы понятия. Туризм и устойчивое развитие регионов: Сб. науч. ст. Тверь. 2005. С.196–210.
2. Бочкарёва Т.В. Экотуризм: анализ существующего международного опыта/ Т.В. Бочкарёва. 2010 - URL: https://tourlib.net/statti_tourism/bochkareva.htm.
3. Балакле́йский район. Харьковщина = Kharkiv region. Луганск. 2012. С. 214–215.
1. Бейдик О. О. Рекреаційно-туристичні ресурси України: Методологія та методика аналізу, термінологія, районування. К.: ВПЦ «Київський університет». 2001. 395 с.
2. Васильченко Д. Р. Характеристика рекреаційно туристичного комплексу Харківської області. Упр. розвитком. 2012. № 6. С. 13–14.
3. Веденіна Ю.А. Концепція культурного ландшафту як основа формування системи особливо охоронюваних територій. Екол. пробл. збереження іст. і культ. спадщини. М., 1999. С.6–19.
4. Вишневський В. І. Екологічний туризм. К.: Інтерпрес ЛТД, 2015. 140 с.
5. Гетьман В.І. Концептуальні питання екотуризму в контексті збереження ландшафтного різноманіття. Рідна природа. 2001 . № 2. С.34–35
6. Гетьман В.І. Основні Завдання і проблеми розвитку екотуризму в національних природних парках і біосферних заповідниках України. Краєзнавство.Географія.Туризм. 2002 . № 35. С.4–8.
7. Горіше́вський П. А., Васи́льєв В. П., Зінько Ю. В.. Сільський зелений туризм: організація надання послуг гостинності : навч. посіб. Івано-Франківськ : Місто НВ, 2003. 148 с
8. Гребенюк В. Балаклійський район : / В.Гребенюк // Харківщина : енциклопед. слов. / ред. кол. С.І.Посохов (голова) [та ін.]. Харків. 2014. С. 27

9. Діброва Л.В. Рекреаційний потенціал Балаклійського району / Л.В.Діброва // Регіон-2011: суспільно-географічні аспекти: матеріали наук.-практ. конф. молодих науковців, аспірантів та студентів з міжнар. участю (14-15 квіт. 2011 р., Харків). Харків, 2011. С. 165–167.
10. Дмитрук О. Ю., Дмитрук С. В. Екотуризм : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2009. 358 с.
11. Закон України "Про природно-Заповідний фонд України" від 16.06.92 р. К: парламентське видавництво, 2005.-40с.
12. Любіцева О.О., Панкова Є.В., Стафійчук В.І. Туристичні ресурси України : навч. посіб. Київ : Альтерпрес, 2007. 371 с.
13. Кагаловський Є.В., Ситник К.М. Природоохоронні території України. За ред. Д.Й. Проценка. К.: Урожай, 1997. С. 85–119
14. Кифяк В. Організація туристичної діяльності в Україні. Черкаси: Зелена Буковина, 2003. С. 96–99.
15. Колбовский Є.Ю. Екологічний туризм і екологія туризму. М: Логос, 2006. 256 с.
16. Кравченко О. Б. Агро- і зелений туризм : навч. посіб. К.: КиМУ, 2007. С. 8-11.
17. Мацола В.І. Рекреаційно-туристичний комплекс України. Львів, 1997. С. 9–33
18. Мироненко Ю. Кирик В. Мальовничими куточками південної Слобожанщини. Слобідський край. 2011. 23 лип. С. 14–15.
19. Нездоймінов С.Г. Туризм як фактор регіонального розвитку: методологічний аспект та практичний досвід. Одеса: Астропринт, 2009. 304 с.
20. Нездоймінов С. Г. Організація екскурсійних послуг : навчально-методичний посібник. Одеса : Астропринт, 2011. 216 с.
21. Селютін В.М. Можливості розвитку пізнавального туризму в Харківському регіоні . Економіка розвитку. 2010. № 3. С. 46–48.
22. Соловьев В.О., Бахтина С.А., Раенко Л.В.. Спутник краєведа

Харьковщины : учебно-справочное пособие. Харьков, 2014. 188 с.

23. Туризм на Харківщині. Природно-рекреаційні ресурси та історико-культурний потенціал регіону : бібліогр. путівник : Ч. 2 / Департамент культури і туризму Харків. облдержадмін., Харків. обл. універс. наук. б-ка ; уклад.: Н.І.Грайворонська, Л.М.Конопля. Харків : ХОУНБ, 2015. – 302 с

24. Фоменко Н. Рекреаційні ресурси та курортологія. К.: Центр навчальної літератури, 2007. С. 12.

25. Храбовченко В.В. Екологічний туризм. Навчально-методичний посібник. М: Фінанси і статистика, 2003. 208 с.

Додатки

Таблиця 2.1

Характеристика рік та водоймищ на території Державного підприємства «Балаклійське лісове господарство»

Найменування рік та водоймищ	Куди впадає ріка	Заг. протяжність, км;/S водоймищ, га	Ширина лісових смуг вздовж берегів річок, навколо озер, водоймищ, м	
			згідно нормативів	фактична
Сіверський Донець	Дон	1053	3000	3000
Крайня Балаклійка	Балаклійка	34	150	—
Середня Балаклійка	Сіверський Донець	56	300	—
Волоська Балаклійка	Балаклійка	64	300	—

Таблиця 2.2

Відомості про об'єкти природно-заповідного фонду Державного підприємства «Балаклійське лісове господарство»

Об'єкти ПЗФ і підстави для їх виділення	Площа, га	Місцезнаходження	Тип заказника	Коротка характеристика та режим ведення господарської діяльності
«Савинська лісова дача» Розпорядження Харківської обласної державної адміністрації від 29.05.1996 р. № 581	1711,0	Савинське лісництво	Ландшафтний заказник місцевого значення	Створений з метою збереження цінних природних ландшафтів, лісової та іншої рослинності, цінних та рідкісних видів флори і фауни, підтримання гідрологічного режиму, екологічного балансу регіону в цілому. Забороняються рубки головного користування, випасання худоби, будь-яке будівництво, промислова заготівля лікарських рослин та технічної сировини, будь-яке засмічення та забруднення території
«Крейдянська лісова дача» Рішення виконкому Харківської обласної ради від 03.12.1984р. №562, межі змінено рішенням обласної ради від 17.12.1993 р., розпорядженням Харківської обласної державної адміністрації від 30.10.1996р. №1052, рішенням Харківської обласної ради від 20.03.2001 р. відповідно до ст.53 Закону України «Про природно-заповідний фонд України»	1333,8	Балаклійське лісництво	Ландшафтний заказник місцевого значення	Високопродуктивні соснові насадження на пісках і супесях. Насадження мають ґрунтозахисне, санітарно-гігієнічне, науково-пізнавальне значення. В насадженнях закладені досліді професора Гаврилова Б.І. з вивчення впливу ступеню і зрідження деревостанів на ріст та розвиток сосни звичайної. Забороняються РГК, геологорозвідувальні, меліоративні роботи, заготівля лікарських рослин, забруднення. Дозволяються санітарно-оздоровчі заходи, рубки догляду та інші види рубок, затверджені Постановою КМУ від 12.05.2007 р. № 724
«Сербівський» Рішення виконкому Харківської обласної ради від 03.12.1984 р. №562	2,0	Андріївське лісництво	Ботанічний заказник місцевого	Заказник розташований на другій боровій терасі, являє собою соснові середньовікові насадження. Під наметом лісу зростають

Об'єкти ПЗФ і підстави для їх виділення	Площа, га	Місцезнаходження	Тип заказника	Коротка характеристика та режим ведення господарської діяльності
			значення	звіробій продірявлений, тисячолісник. Забороняються меліоративні роботи, будь-яке порушення ґрунтового покриву, заготівля лікарських рослин, знищення та відлов всіх видів тварин, інші види робіт, що можуть привести до порушення природних процесів. Всі види природокористування здійснюються за дозволами управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області
«Борисоглібський бір» Рішення Харківського облвиконкому від 03.12.1984 р. № 562, розширений рішенням Харківської обласної ради від 17.11.1998 р.	2,9	Високобірське лісництво	Ботанічний заказник місцевого значення	Створений з метою збереження рідкісних та зникаючих видів рослин (звіробій продірявлений, різнотрав'я в покриві, в підліску глід). Забороняються меліоративні та інші роботи, заготівля лікарських рослин та технічної сировини, будь-яке засмічення та забруднення території, будь-яке будівництво. Всі види природокористування здійснюються за дозволами державного управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області
«Байрак» Рішення Харківського облвиконкому від 03.12.1984 р. № 562	1,0	Балаклійське лісництво	Ботанічний заказник місцевого значення	Дубові середньовікові насадження з куртинами конвалії. Забороняються меліоративні, геологорозвідувальні роботи, будь-яке будівництво, збір рідкісних видів рослин, знищення та відлов усіх видів тварин, забруднення території. Всі види користування здійснюються за дозволами державного управління охорони навколишнього природного середовища в Харківській області
«Тюндик»	988,0	Андріївське	Заповідне	Створений з метою збереження типового

Об'єкти ПЗФ і підстави для їх виділення	Площа, га	Місцезнаходження	Тип заказника	Коротка характеристика та режим ведення господарської діяльності
Рішення Харківської обласної ради від 08.02.2007 р. № 172-V		лісництво	урочище місцевого значення	лісового урочища для Лівобережної України, як ключової території Придонецького природного регіону, збереження фітоценозів, які віднесені до зникаючих. Забороняється будівництво, будь-яке порушення ґрунтового покриву, знищення та пошкодження дерев, збір лікарських рослин, рубки головного користування, випасання худоби. Всі види користування здійснюються за дозволами Держуправління екологічних ресурсів області. Найціннішими є старі (100-120 років) ділянки дібров, де відмічені фрагменти угруповань широколистяних дубових і байрачних дубових лісів. Зустрічаються з рослин: тюльпан дібровний, ряст Маршалла, барвінок малий, пухирник ломкий, щитник чоловічий, дзвоники персиколисті. В заплавній частині відмічені сальвінія плаваюча, латаття біле, глечики жовті, родовик лікарський. Із рідкісних видів ссавців мешкають занесені до Червоної книги України видра річкова, норка європейська, горностай, борсук; із плазунів - мідянка; хижаки – орлан-білохвіст, підорлик великий, орел – карлик, шуліка чорний; із рідкісних видів сов - сова сіра, сова болотяна.
Разом	4038,7			

Таблиця. 2.3

**Породи, запроектовані для відновлення у Державному підприємстві
«Балаклійське лісове господарство»**

Породи	Лісові культури		Природне поновлення	
	га	%	га	%
Сосна звичайна	<u>825,4</u> 1529,6	<u>82,0</u> 85,9	<u>2,4</u> 4,3	<u>4,8</u> 4,5
Сосна кримська	<u>21,8</u> 9,9	<u>2,2</u> 3,4	-	-
Дуб звичайний	<u>140,4</u> 109,2	<u>14,0</u> 9,0	<u>-</u> 3,7	<u>-</u> 3,9
Ясен звичайний	-	-	<u>-</u> 23,8	<u>-</u> 25,0
Клен гостролистий	<u>-</u> 3,2	<u>-</u> 0,2	<u>-</u> 9,8	<u>-</u> 10,3
Клен ясенolistий	-	-	<u>-</u> 1,0	<u>-</u> 1,0
Акація біла	<u>3,0</u> 18,6	<u>0,3</u> 1,0	<u>-</u> 3,5	<u>-</u> 3,7
Береза повисла	<u>12,4</u> -	<u>1,2</u> -	<u>-</u> 0,6	<u>-</u> 0,6
Осика	-	-	<u>24,7</u> 9,4	<u>49,2</u> 9,9
Вільха чорна	-	-	<u>8,5</u> 15,4	<u>16,9</u> 16,2
Тополя біла	<u>3,0</u> -	<u>0,3</u> -	<u>13,9</u> 21,2	<u>27,7</u> 22,3
Тополя канадська	<u>-</u> 10,4	<u>-</u> 0,5	<u>-</u> 1,1	<u>-</u> 1,2
Тополя чорна	-	-	<u>0,7</u> 1,3	<u>1,4</u> 1,4
Яблуня лісова	<u>-</u> 0,5	<u>-</u> -		
Туя західна	<u>-</u> 0,9	<u>-</u> -		
Разом	<u>1006,0</u> 1682,3	100	<u>50,2</u> 95,1	100

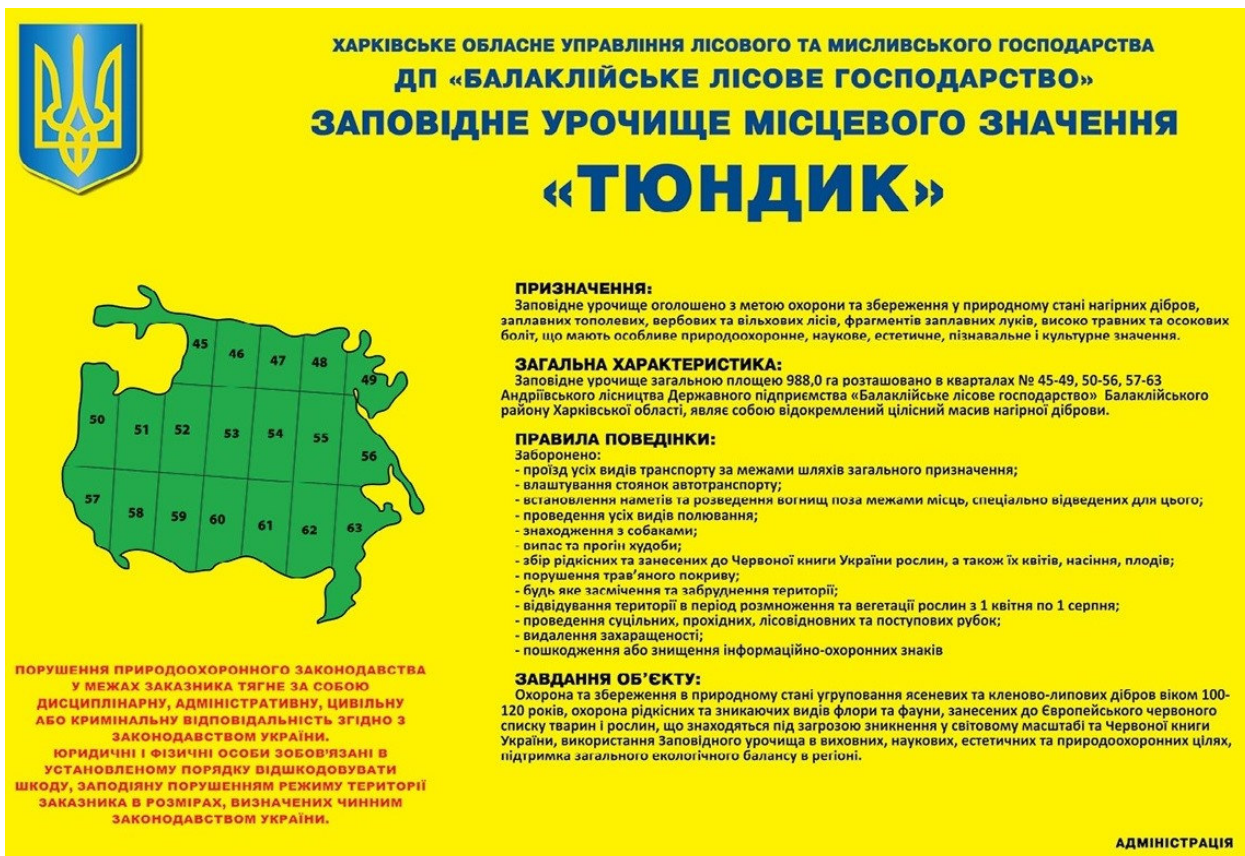

Рис. 3.1 Заповідне урочище місцевого значення «Тюндик»

Рис. 3.2 Ландшафтний заказник місцевого значення «Крейдянська лісова дача»

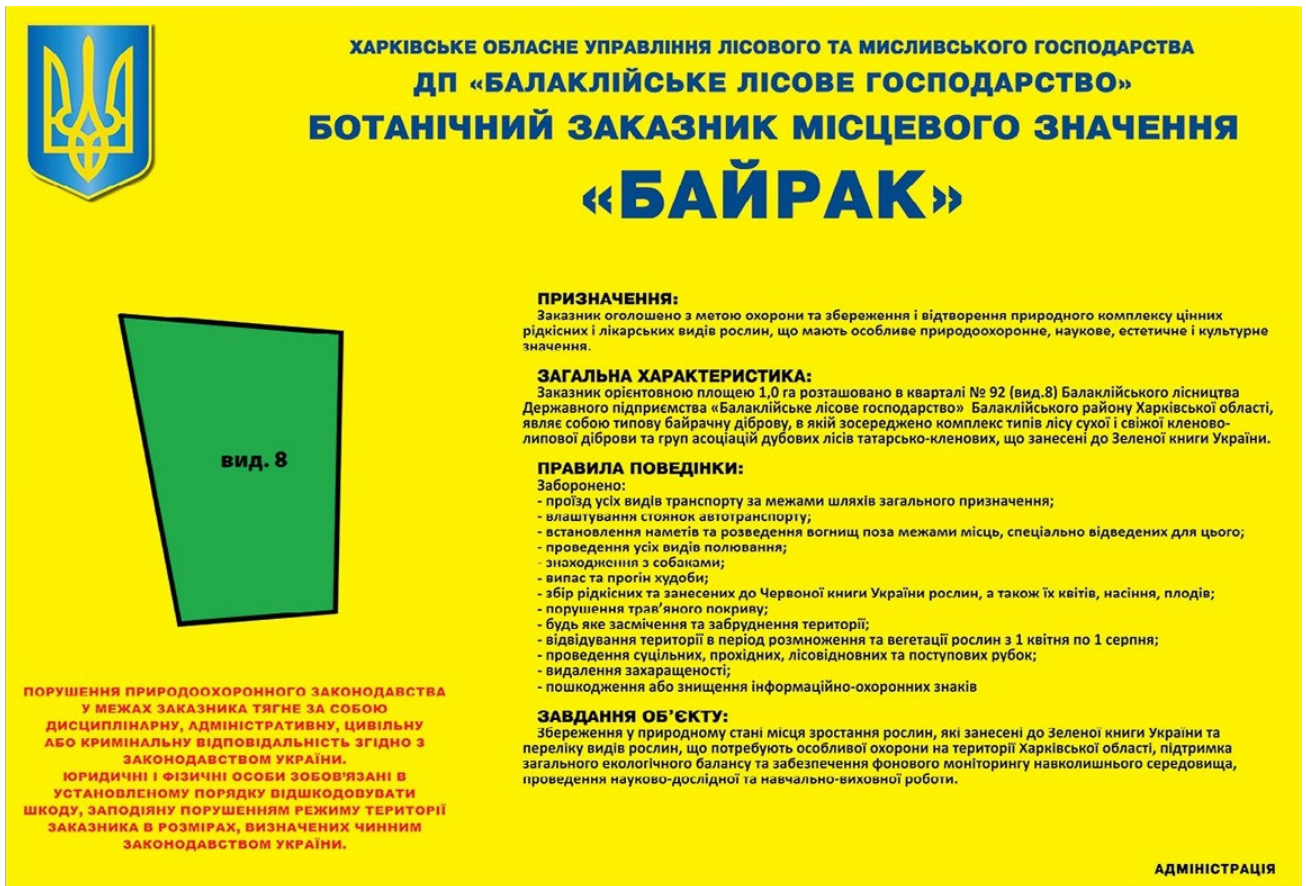

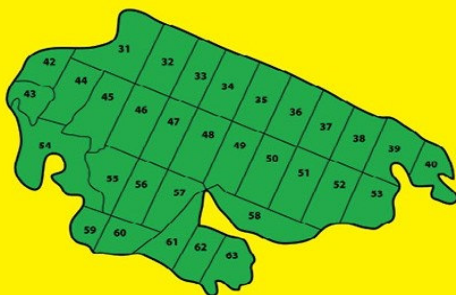
Рис. 3.3 Ботанічний заказник місцевого значення «Байрак»

Рис. 3.4 Гідрологічний заказник місцевого значення «Вітрівський»

ХАРКІВСЬКЕ ОБЛАСНЕ УПРАВЛІННЯ ЛІСОВОГО ТА МИСЛИВСЬКОГО ГОСПОДАРСТВА
ДП «БАЛАКЛІЙСЬКЕ ЛІСОВЕ ГОСПОДАРСТВО»
ЛАНДШАФТНИЙ ЗАКАЗНИК МІСЦЕВОГО ЗНАЧЕННЯ
«САВИНСЬКА ЛІСОВА ДАЧА»

ПОРУШЕННЯ ПРИРОДООХОРОНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
У МЕЖАХ ЗАКАЗНИКА ТЯГНЕ ЗА СОБОЮ
ДИСЦИПЛІНАРНУ, АДМІНІСТРАТИВНУ, ЦИВІЛЬНУ
АБО КРИМІНАЛЬНУ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЗГІДНО З
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.
ЮРИДИЧНІ І ФІЗИЧНІ ОСОБИ ЗОБОВ'ЯЗАНІ В
УСТАНОВЛЕНОМУ ПОРЯДКУ ВІДШКОДУВАТИ
ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ПОРУШЕННЯМ РЕЖИМУ ТЕРИТОРІЇ
ЗАКАЗНИКА В РОЗМІРАХ, ВИЗНАЧЕНИХ ЧИННИМ
ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.

ПРИЗНАЧЕННЯ:

Створений з метою збереження ділянки лісу, розташованої в заплавах р. Сіверський Донець.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА:

Заказник загальною площею 1711,0 га розташований на землях Державного підприємства «Балаклійське лісове господарство» Савинське лісництво квартал№ 31-40,42-63 в Балаклійському районі Харківської області.

ПРАВИЛА ПОВЕДІНКИ:

Заборонено:

- проїзд усіх видів транспорту за межами шляхів загального призначення;
- влаштування стоянок автотранспорту,
- встановлення наметів та розведення вогнищ поза межами місць, спеціально відведених для цього;
- проведення усіх видів полювання;
- знаходження з собаками;
- випас та прогін худоби;
- збір рідкісних та занесених до Червоної книги України рослин, а також їх квітів, насіння, плодів;
- порушення трав'яного покриття;
- будь-яке засмічення та забруднення території;
- відвідування території в період розмноження та вегетації рослин з 1 квітня по 1 серпня;
- проведення суцільних, прохідних, лісовідновних та поступових рубок;
- видалення захаращості;
- пошкодження або знищення інформаційно-охоронних знаків

ЗВАННЯ ОБ'ЄКТУ:

Збереження цінних природних ландшафтів, лісової та іншої рослинності, цінних та рідкісних видів флори та фауни, підтримання гідрологічного режиму, підтримка загального екологічного балансу та забезпечення фонового моніторингу навколишнього природного середовища.

АДМІНІСТРАЦІЯ

Рис. 3.5 Ландшафтний заказник місцевого значення «Савинська лісова дача»

Рис. 3.6 Огляд ландшафтного заказника місцевого значення «Крейдянська лісова дача»

Рис. 3.7 Заболочена затока річки Сіверський Донець поблизу північного узлісся заповідного урочища місцевого значення «Тюндик»

Рис. 3.8 Дуб «Красень» на березі озера Лебедине

Рис. 3.9 400-річний дуб на території Високобірського лісництва

**Рис. 3.10 Крейдяна скеля в лісфонді між кварталом 10 та кварталом 14
Берестянського лісництва ДП «Балаклійський лісгосп»**

Рис. 3.11 Клеймуються на висоті 1,3 м від кореневої шийки з використанням спеціальних клейм, відбитки яких будуть позначатися в путівниках

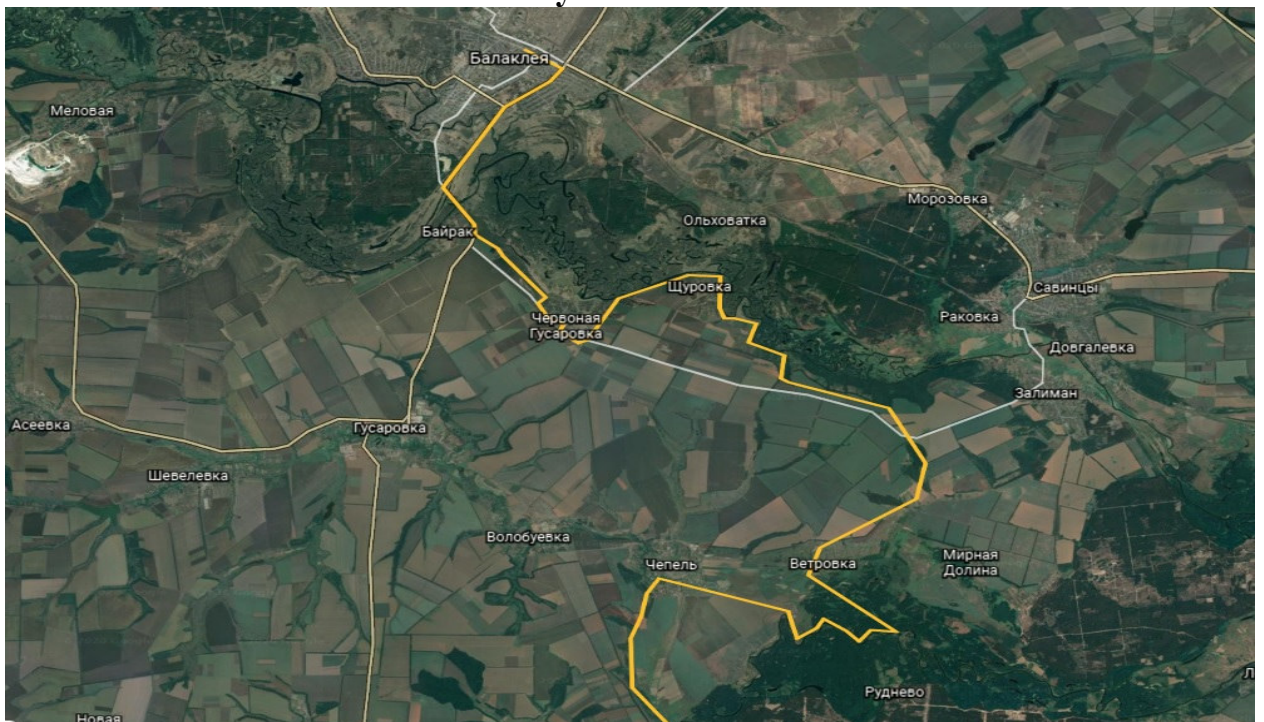

Рис. 3.12 Маршрут № 1 Пізнавальний, кільцевий маршрут від станції Балаклія до Каньйона та Крейдяної скелі

